

Esmira Fəzail qızı Rəhimova
AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
Sənədli Mənbələr Fondunun müdiri
E-mail: esmira.rehimova@bk.ru

ƏZİM ƏZİMZADƏNİN YARADICILIGINDA DİNİ MÖVZULAR

Açar sözlər: etnoqrafiya, ənənə, milli, din, bayram, inanclar

Ключевые слова: этнография, традиция, национальный, религия, праздник, верования

Key words: ethnography, tradition, national, religious, holiday, beliefs

Məqalə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının məişətində dərin kök salmış dini mərasimlər, inancalar, onlarla bağlı icra olunan ayinlər, habelə dini bayramlar, bayramlarla bağlı adət və ənənələrin Azərbaycanın xaiq rəssamı Əzim Əzimzadənin yaradıcılığında təsvirinə həsr olunmuşdur. Məqalədə göstərilir ki, XX əsrdə Azərbaycan etnoqrafiyasının təsviri-sənət materialları əsasında öyrənilməsi ilk dəfə elmi müstəviyə çıxarılmışdır və bu baxımdan Ə.Əzimzadənin əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Xalqımızın XX əsrin əvvəllərinə aid həyat tərzinin, mənəvi mədəniyyətinin, xüsusilə də icra etdiyi dini bayramlar, ayin və mərasimlərin öyrənilməsində təsviri mənbələrin rolu böyükdür. Belə mənbələrdən ən çox diqqət cəlb edən isə böyük Azərbaycan rəssamı Ə.Əzimzadənin əsərləridir. Ə.Əzimzadə yaradıcılığında dini bayramlar, icra olunan ayinlər və mərasimlər, xalq həyatında dinin rolu özünəməxsus üslubda əks olunmuşdur.

Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyətində uzun əsrlər boyu özünəməxsus dəyərlər sistemi formalaşmışdır. Bu dəyərlər sisteminin tərkib hissəsinə dini bayram və mərasimlər, əski inanclar və s. daxildir. Məzmun və forma baxımından rəngarəngliyi ilə seçilən bayram, mərasim və inanclar zaman-zaman müəyyən təsirlərə, aşınmalara məruz qalmış, bəziləri unudulmuşdur. Xalqımıza məxsus zəngin adət-ənənələri, xüsusilə də mərasim və inancları elmi cəhətdən öyrənmək, tarixi köklərini araşdırmaq və gələcək nəsillərə ötürmək müasir etnoqrafiya elmimizin əsas vəzifələrindən biridir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi mühitində mürəkkəblik və gərginlik hökm sürmüş, qarşıdurmalar və fikir ayrılıqları geniş miqyas almışdır. Ölkəmizdə cərəyan edən bu proseslər mənəvi mədəniyyətimizə, onun tərkib hissəsini təşkil edən dinə də təsirsiz ötüşməmişdir.

920-ci il aprel çevrilişindən sonra hakimiyyətə gələn bolşeviklərin yürütdüyü siyasət nəticəsində xalqımızın əsrlər boyu icra etdikləri bir çox mərasimlərə qadağa qoyulmuş, təqiblərə məruz qalmış, getdikcə unudulmağa başlamışdır.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan etnoqrafiyasına dair qiymətli məqamlar öz əksini foto və rəsm əsərlərində də tapmışdır və onların mənbə kimi elmi

dövriyyəyə gətirilməsi xüsusi aktuallığa malikdir. Belə mənbələrdən birini də Azərbaycanın xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin rəsmləri təşkil edir.

Görkəmli Azərbaycan rəssamı Ə.Əzimzadə 1880-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur. Yaşadığı mühitin bir çox məqamları, xüsusi ilə məişət mövzuları onun yaradıcılığının əsas xəttini təşkil edir. Rəssam Şimalı Azərbaycanın həm çar Rusiyasının, həm də sovet dövrünün ilk on illiyində dini bayramlar, icra edilən ayin və mərasimlərlə bağlı dəyərli əsərlər yaratmışdır.

Azərbaycan xalqının məişətində dini bayramlar özünəməxsus yerə malikdir. Belə bayramlardan biri Qurban bayramıdır. Əzim Əzimzadənin Qurban bayramına həsr edilmiş və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Təsviri incəsənət fondunda mühafizə olunan “Qurban süfrəsi” adlı akvareli (İF 161) xüsusi maraq doğurur. 1914-cü ildə çəkilmiş bu rəsm əsərində dövlətli bir tacirin evində böyük qonaqlıq təsvir olunmuşdur. Təsvirdən görüldüyü kimi plov nimçələri, qızardılmış cücələr, cürbəcür xuruş düzülmiş süfrənin başında tacir və onun qonaqları oturmuşlar. Süfrə arxasında oturmuş qonaqların bir qismi artıq doymuşdur, bir qismi isə süfrədən əl götürmək istəmir. Onların simasında məmnuniyyət hiss edilir. Əsərdə bir qədər kənarında dayanmış və bir tikə çörək istəyən yoxsulların – çağırılmamış qonaqların qəzəblənmiş ev sahibi tərəfindən məclisdən qovulması təsvir edilmişdir. Bu şəkildəki nökrə obrazı da diqqətçəkəndir. O, itaətlə başını əyərək dayanmış və gördüklərini dərin bir fikir içərisində seyr edir.

Rəssamın daha bir əsəri – 1931-ci ildə fırçaya aldığı “Qurban bayramı” rəsmi xalqımızın ənənəvi dini bayramlarını öyrənmək baxımından çox maraqlıdır. Burada varlı malikanə, həyətdə çalışan qulluqçular, samovarın qaynaması və manqalda kabab bişirilməsi, tacirin varlı, sağlam, firavan böyüyən uşaqları və arvadı təsvir olunur. Qurbanlıq qoyun artıq kəsilmiş, dərisinin soyulmasına başlanmışdır. Onların qarşısında isə qurban payını səbirsizliklə gözləyən nimdaş geyimli qadın və kiçik bir oğlan dayanmışdır (5, 73).

Rəssamın 1935-ci ildə Qurban bayramına həsr etdiyi digər rəsm əsəri – “Qurban bayramında” adlı akvarelidir. Müəllif burada bayramın coşqu ilə qeyd edilməsini, şaqqa-şaqqa ət gətirilməsini, kabab çəkilməsini, divar boyunca iri ət şaqqalarının asılmasını, manqalda kabab bişirilməsini, onun qarşısında isə ayaqyalın, nimdaş geyimli kasıbların əl açıb yalvarmasını böyük ustalıqla yaratmışdır.

Azərbaycanda Qurban bayramı xeyir və bərəkət günü, dinclik, sevinc və şadlıq bayramı kimi qeyd edilir. Bayram günlərində insanlar bir-birini təbrik edir, qurban payı aparır və: “Bayramınız mübarək! Allah qurbanınızı qəbul etsin!”- kimi alqışlara üz tuturlar. Bayram mərasiminə xüsusi ibadət, əzizlərin məzarlarının ziyarət edilməsi də daxildir (1, 75).

Xalqımızın böyük coşqu ilə qeyd etdiyi dini bayramlardan biri də Ramazandır. Bu bayramın qeyd edilməsi ilə bağlı müəyyən təsəvvürləri Ə.Əzimzadənin 1938-ci ildə yaratdığı “Kasıb evində Ramazan” və “Varlı evində Ramazan” adlı rəsm əsərlərindən əldə etmək mümkündür. Etnoqrafik detallarla zəngin olan bu rəsm əsərlərində də cəmiyyətdə mövcud olan sosial təzadı, kasıb və varlı ailələrin yaşayış tərzini, həmçinin onların bayram süfrəsindəki fərqi müqayisəli şəkildə izləmək mümkündür. “Kasıb evində Ramazan” adlı rəsm əsərində kiçik bir otaqda yoxsul, sosial problemlərdən əziyyət çəkən bir ailənin

Ramazan bayram süfrəsi ətrafında yığılması əks olunmuşdur. Lakin onların simasında bayram əhval – ruhiyyəsi hiss olunmur. Süfrədə yalnız çay və qənd, eləcə də çörək görünür. Oturmuş ev sahibəsinin yanında kiçik qazança, qəhvədən və çaynıq vardır (4, 48).

“Varlı evində Ramazan” adlı əsərdə isə vəziyyət tam fərqlidir. Avropa üslubu ilə bəzədilmiş otaqda yerdən salınmış süfrədə müxtəlif şirniyyatlar, çərəzlər, təamlar vardır. Qulluqçular əllərində sinidə süfrəyə plov gətirirlər. Süfrənin ətrafına yığılmuş varlı ailənin Ramazan bayramını sevinc, xoş əhval-ruhiyyə ilə keçirdiyi aydın ifadə olunmuşdur (4, 51). Rəssam bu rəsmdə də cəmiyyətdəki sosial ədalətsizliyi qabarıq canlandıra bilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda icra olunan dini mərasimlər arasında Aşura ilə bağlı ayinləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Aşura mərasimləri kütləviliyi, həm də xüsusi coşqu ilə keçirilməsinə görə digər dini ayinlərdən seçilmiş və təsadüfi deyil ki, Ə.Əzimzadə yaradıcılığından da yan keçməmişdir. Onun 1938-ci ildə “Aşura günündə” adlanan kiçik akvareli bu qəbildəndir. Aşura mərasimi təsvir edilmiş həmin rəsmdə izdihamın arasında dini bayraq və ələmlər, kürəklərinə zəncir vuraraq, xəncərlə başlarını yaran insanların “şaxsey-vaxsey” səhnəsi təsvir edilmişdir. Şəklin sol küncündə qanaxma nəticəsində huşunu itirmiş bir nəfərə yardım göstərildiyi, sağ küncündə isə niyyət etmiş bir qadının öz uşağının alnını küçə bərbərinə çərtməsi göstərilir.

1909-cu ildə çəkilmiş “Mərsiyə” akvarelinə yerə döşənmiş xalı üzərində oturan və mərsiyəxanın mövzəsinə diqqətlə qulaq asan bir dəstə tacir və mülkədar göstərilir. Bir az kənarda isə kürsü üzərində oturmuş mərsiyəxan Kərbəla ziyarətinin savabından danışaraq din qardaşlarını oraya ziyarətə getməyi təbliğ edir. Şəklin altında belə bir yazı da vardır: “Hər kəs Kərbəlaya getsə, hər qədəminə yetmiş Bakı şəhidinin savabını verəcəklər”. Rəssam Bakının yüksək cəmiyyətinin seçilmiş tiplərinin hər birini özünəməxsus xarakteri ilə canlandırmışdır. Mərsiyə onların hər birinə bir cür təsir edir: biri ağlayır, digəri isə bu sözlərə laqeyd yanaşır, üçüncüsü özünü qulaq asırmış kimi göstərsə də fikri çox uzaqlarda gəzir. Rəsmdə tiplər elə ustalıqla verilmişdir ki, var-yoxunu eysişrətə sərf edib, hər cür əxlaqsızlıq dalınca gedən, içki içib, qumar oynayan, daha sonra öz günahlarının bağışlanması üçün riyakarlıqla göz yaşı axıdan avara, meşşan tacir və bəylərin iç siması, keçmiş və gələcəkləri üzlərindən oxunur.

Rəssamın “Aşura. Mərsiyə” rəsm əsəri (1915-1920) yalançı dindarların tənqid edilməsinə yönəlmişdir. Çox maraqlıdır ki, rəsm əsərində bu fağır, cahil mömünlər çəlimsiz və arıq, din xadimləri isə harınlamış, şişman və sağlam görünürlər. Bu detallarda istedadlı rəssam Ə.Əzimzadənin dərin duyumunu, fırçasının dili ilə tamaşaçıya çatdırılan təəssüb hissini və kəskin satira atəşini aydın sezmək mümkündür. Rəssam həm də dövrün avam insanlarını, onların dini inanclarının fanatizm səviyyəsinə yüksəlməsi məsələsini də əks etdirməyə çalışmışdır (4, s. 42).

Ə.Əzimzadənin dini mərasimlərə həsr etdiyi rəsm əsərləri arasında 1938-ci ildə çəkdiyi “Əli süfrəsi” adlı akvareli də diqqəti cəlb edir. “Əli süfrəsi” adlanan təmtəraqlı mərasim bəzi Bakı kəndlərində keçirilən, səhərdən başlayaraq axşama qədər davam edərdi. Adətən, duaları qəbul olan insanlar ziyarətgaha nəzirlərini gətirər və bu məclislər təşkil olunardı. “Əli süfrəsi” il ərzində 3-4 dəfə təşkil olu-

nur, məclisdə Həzrəti-Əlinin şəninə ilahilər oxunardı. Bundan əlavə ehsan verilir, “Əl-Əta” surəsi oxunur, məclis bitdikdən sonra iştirakçılara şirniyyat, noğul paylanırdı. Bütün bunlar isə insanların öz imamalarına - Həzrəti Əliyə olan məhəbbətindən yaranmışdı. “Əli süfrəsi” adlanan əsərdə rəssam bütün incəliklərə diqqət yetirmişdir. Şərq üslubu ilə bəzədilmiş otaq təsvir olunmuş, ortada süfrə salınmış, ətrafında saqqallı, boynuyoğun kişilər, mollalar əyləşmişdir. Artıq süfrə yığışılmış, din xadimi ortada durub süfrə duasını verir və bununla məclisin bitdiyini bildirir. Süfrədə təbərzin (rəmzi təbərzin), pul kisəsi çox mətləbdən xəbər verir (5, 52).

Əlbəttə ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının dini məzhəb və görüşlərindən, eləcə də icra etdiyi ayin və mərasimlərdən danışarkən müqəddəs məkanlara ziyarətlərə toxunmadan keçmək mümkün deyil. Bu da təsadüfi olmayıb, islam dinində ziyarətlərin vacib buyurulmasından qaynaqlanır. İslam dininin daşıyıcılarından olan azərbaycanlılar da bu və ya digər müqəddəs məkanlara səfərlər etmişlər. Ziyarətgahlara səfərlərin həyata keçirilməsi xalqın məişətinə, adət-ənənələrinə də təsirsiz ötürməmişdir. Bu təsirlərin, adət-ənənələrin öyrənilməsində Ə.Əzimzadənin əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun 1939-cu ildə çəkdiyi “Ziyarətə gedənlər” adlı akvarelində bütün hadisələr çılpaqlığı ilə təsvir edilmişdir. Bu rəsmdə ziyarətlə bağlı yol tadarükünün görülmə qurtarması, qohum-əqrəbanın, tanış-bilişin zəvvarları körpüyə ötürməsi, küçədən keçənlərin arasında çarşaba bürünmüş, üzündə rübənd olan əliuşaqlı bir qadın təsvir edilmişdir. Görünür ki, bu qadın dəstədəki zəvvarlardan birinin arvadıdır. Ailəsini “Allaha tapşırıb” müqəddəs şəhərlərə üz tutan mömin müsəlmanlar bu dəstədə az deyildir. Onları şəhər əhalisindən ayırmaq bir o qədər də çətin deyil. Belə ki, zəvvarlar səfər libası geyinmiş, yola götürdükleri əşyaları isə hambalın kürəyinə yükləmişlər (9, 86-87). Məlumat üçün bildirək ki, zəvvarların səfərləri heç də həmişə salamatçılıqla başa çatmırdı.

“Ər-arvad ziyarətə hazırlaşır” əsərində isə ziyarətə hazırlaşan bir cütlüyün yola hazırlıq işlərinin bitdiyi göstərilmişdir. Ər-arvad demək olar ki, səfərə çıxmağa hazırdırlar, yol tadarükü üçün bütün lazımı avadanlıqlar və əşyalar, içərisi dolu böyük bir yük, aftafa götürülmüşdür. Onlar ölü sümüklərinin yığıldığı qutuları da özləri ilə aparacaqlar. Ziyarətə hazırlaşan ər səfər paltarında yükün qarşısında durmuşdur, çarşablı, üzündə rübənd olan arvadının isə yükün arxasında durduğu təsvir edilmişdir (9, 83).

1939-cu ildə çəkilmiş “Məkkə ziyarəti” seriyasından “Qurban bayramı günü. Mina dağında” əsəri də maraq doğurur. Rəsmdə verilmiş təsvirdən görünür ki, ziyarətə gələn zəvvarlar Mina dağında çətin şəraitdə çadırlar qurub, burada yerləşmişlər. Fonda bir xeyli zəvvar görünür. Onlardan kimisi boynunda qurbanlıq qoyun daşıyır, kimisi də artıq qurbanlıq qoyununu kəşmişdir. Kişi zəvvarların arasında tək qadın zəvvar görünür. Ortalıqda isə asayışı qoruyan əsgərlər gözə dəyir. Ümumiyyətlə, rəssam bu əsərində zəvvarların çətin və məşəqqətli ziyarət prosesini, həmçinin, ağır həyat şəraitini göstərməyə çalışmışdır (7, 51).

Müqəddəs məkanlara ziyarətlər mövzusunə aid daha bir əsər isə “Kərbəla ziyarəti” adlanır. 1939-cu ildə çəkilmiş həmin akvareldə doğma yerlərdən uzaqlaşan zəvvarların üzündə və hərəkətlərində yorgunluq və ümitsizlik nişanələri açıq-aydın görünür. Ağır xəstəliklər və gözlənilməyən sərgüzəştlər onları

haldan-hala salmışdır. Hər şeydən əvvəl, zəvvar daşdığı yükə xilas olmağa çalışır. Belə ki, ziyarətə gedən şəxs özü ilə qohum-əqrəbasının sümüklərini də aparmalı və müqəddəs yerdə dəfn etməli idi. Zəvvarlar tez bir zamanda ölü sümükləri olan yeşiklərdən yaxa qurtarmaq istəyirlər. Uzun və əzablı yol keçib gələn zəvvarlar hədsiz yorgunluq nəticəsində “günah etməyə”- mərhumların sümüklərini tullamağa məcbur olurlar. Rəsmdə bu hadisənin bütün təfərrüatı təsvir edilmişdir. İrəlidə yerə ölü sümükləri doldurulmuş bir neçə yeşik qoyulmuşdur. Hər yeşiyin üstündə isə mərhumun adı və hansı şəhərdə dəfn ediləcəyi yazılmışdır. Kənardə dərin bir uçurum görünür. Uçurumun kənarında dayanan zəvvarlar onlara tapşırılan mərhumların sümükləri dolu yeşiklərini qaldırıb bir-bir dərəyə atırlar (7, 52).

Xalqımızın XX əsrin əvvəllərində həyat tərzini, daha dəqiq desək dini səfərlərini özündə əks etdirən daha bir əsər 1939-cu ildə çəkilmiş “Məşhəd ziyarəti” adlı akvareldir. Şəkildə ağır zöhrəvi xəstəliyə tutulub, burnu tökülmiş, Məşhəd ziyarətindən vətənə çətinliklə qayıtmış bir kişinin qarşılınması təsvir olunur. Buradakı adamlar ziyarətdən qayıdanın üzünə heyrətlə baxırlar. Onun burnu düşmüşdür və yerində iki qara dəlik görünür.

Ə.Əzimzadənin “Məkkə ziyarəti səhnələrindən” (1939-cu il) adlı rəsmi də xalqımızın XX əsrin əvvəllərindəki dini görüşlərini, xüsusilə də dini mərasimlərini özündə əks etdirən əsas əsərlərdən biridir. Rəsmdə saçları dibindən qırılmış, həc libasında olan ziyarətçilərin müqəddəs Kəbənin ətrafında dövrə vurmağı təsvir olunmuşdur. Sağ tərəfdə bir qrup Məkkə dindarları yerdə oturmuşlar. Şəkilin sol tərəfində də bəzi din xadimlərinin oturduğunu, bəzilərinin isə ayaq üstə durub söhbət etdiyini görmək mümkündür. Qeyd olunmalıdır ki, kompozisiyada rəssamın dəst-xəttinə müvafiq olaraq satira və yumor görünür (10, 57).

Məlumdur ki, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda dini qurumların fəaliyyəti xeyli məhdudlaşdırıldı, dini mərkəzlər iqtisadi bazadan məhrum edildi. Belə bir şəraitdə 1925-1928-ci illərdə Məkkə, Kərbəla, Məşhəd şəhərlərini 500-600 nəfər azərbaycanlı ziyarət etmişdi. Bunu XX əsrin 20-ci illərində kommunistlərin müsəlmanlara liberal münasibəti ilə izah etmək olar. Bununla bərabər, həmin illərdə mədrəsələrdə şəriətin tədrisi qadağan olunmuşdu (8, 420).

Xalqımızın XX əsrin əvvəllərindəki əski inancları da Ə.Əzimzadə yaradıcılığında özünəməxsus yer tutmuşdur. Rəssamın 1937-ci ildə ərsəyə gətirdiyi “Çillə” adlı rəsm əsərində əsrin əvvəllərində Bakıda və bölgələrdə icra olunan “çillə kəsmək” mərasimi xüsusi yumor hissi ilə əks etdirilmişdir: qəbiristanlıqda qadını çöməltmə otuzdurmuşlar, digər qadın isə qabla onun başı üzərindən su tökür. Çilləsi kəsilən qadının yanında kiçik manqalda köz yanır. Onların qarşısında isə digər mərasim icra olunur. Qadın hansısa niyyətinin hasil olması üçün yerə mıx çalır (5, 60).

Rəssamın “Pir” adlı əsərində də çilləkəsmə mərasimi verilmişdir. Burada beş qadın təsvir edilmişdir. Ə.Əzimzadə qadınların hərəkətlərini təsvir edərkən dövrün ciddi sosial problemlərindən biri olan cahilliyin və avamlığın onlardan yan keçmədiyini göstərmişdir. Qadınlardan biri qəbrin üzərinə çökmüş və başdaşını qucaqlamışdır. Sanki qəbirdən, cansız daşdan imdad istəyir. Başqa bir qəbrin yanında isə qadınlardan biri oturmuş, digəri ayaq üstə durmuşdur. Qəb-

rin baş tərəfində “Çillə kəsmək” mərasimi icra olunur. “Çilləsi kəsilən” qadını çöməltmə otuzdurmuş, başına ağ örtük salmışlar, şüşə qabdan suyu başına tökərək sanki əlindəki qayçı ilə “suyu kəsirlər” (5, 36).

“Çillə kəsmək” mərasimi keçmişdə Azərbaycanda geniş yayılmışdı. Araşdırmalardan məlumdur ki, “çillə kəsmək” xəstəliyi, qara-qorxu və müşkülü aparmaq üçün icra edilən ayindir. İnsanların arasında belə bir inam var idi ki, qadın ərə gedəndən 40 gün sonra başına bədbəxtlik, “çillə” gələ bilər. Əgər bu mərasim vaxtında görülməzsə qadın zəifləyər və dünyaya uşaq gətirə bilməz. Bu səbəbdən də adı çəkilən mərasim həyata keçirilirdi. Adətən, çilləsi kəsilən adamın əl və ayaqlarının baş barmaqlarını ağ iplə üç dəfə bağlayır, çilləni kəsən adam ayini icra edə-edə:

Həzrət Süleyman eşqinə,
Çin qızı Mərcan hökmünə,
Bəni-adəmdən, bəni-heyvandan,
Cindən, şeytandan, axar sudan,
Köklü ağacdən, dibli qayadan,
Yeddi yolun ayrıcından
Hər kəsin çilləsinə düşmüşənsə,

Çilləni kəsdim – ovsun nəğməsinə deyir və ipləri qayçı ilə kəsirdi. Bu hal üç dəfə təkrar olunurdu. Sonra ipləri çilləsi kəsilənin başı üstünə tutub “qırxaçar cam” vasitəsilə üzərindən su axıdırdılar. Bununla da xəstəliyin yuyulmasına inanırdılar (4, 56).

Quba rayonunda bu mərasimi keçirmək üçün yeddi müxtəlif rəngli sap, boş, dar boğazlı şüşə qab və bir küp suyu götürüb qadınla birlikdə “İncəpir” adlanan yerə gedirdilər. Orada qadını çöməltmə otuzdurur, saçından yeddi tük çıxarırdılar. Tük və ipləri qarışdırıb, qadının başı üzərində kəsirdilər. Kəsərkən “Səni kəsirəm – pişiklərdən, itlərdən, cinlərdən səni azad edirəm” sözləri deyilirdi. Daha sonra qadının başı üzərindən küpdən xəfif su tökür və suyu qayçı ilə “kəsirdilər”. Bu ayin zamanı da yuxarıda göstərilən ovsun nəğməsi oxunurdu (6, 115).

XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş əski inancların təsvirinə Ə.Əzimzadənin “Ay tutulanda” adlı əsərində (1938-ci il) də rast gəlinir. Həmin əsərdə ayın tutulması - təbiət hadisəsi təsvir olunmuşdur. Rəsmdə verilmiş maraqlı məqamlardan biri isə bu hadisə zamanı bir qisim sakinin evlərin damına çıxaraq aya tərəf tufəng və tapançalardan güllələr atmalarıdır. Bundan başqa rəsmdə qazan və digər qabları döyəcləyən, qabları bir-birinə vuran, eləcə də namaz qılan sakinlər də təsvir edilmişdir. Təsvirdən görünür ki, bu hadisələr Bakı şəhərində cərəyan edir (7, 47).

Xalqımızın həyatında məscidlərin böyük rolu olmuşdur. Bu məkanlarda tək-cə dini ayinlər icra edilməmiş, eləcə də sosial-iqtisadi münasibətlər tənzimlənmiş, məişət məsələləri həll edilmişdir. M.Nemətovanın qənaətinə görə, iqtisadi-siyasi və mədəni həyatımızda vaxtilə mühüm rol oynamış dini mərkəzlər – camelər, məscidlər, mədrəsələr, xanəqah, ribat, pir və s. torpaq üzərində bizə vətəndaşlıq hüququ verən maddi-mənəvi pasportlarımızdır (11, 6).

Ə.Əzimzadənin 1925-ci ildə çəkdiyi “Məsciddə” adlı əsəri XX əsrin əvvəllərinə aid olan, ehtimal ki, Bakıda yerləşən məscidlərdən birinin təsvirinə həsr edilmişdir. Rəsmdə məscidin daxili tərtibatı, əşyalar, həmçinin, buraya gə-

lən kişi və qadınlar təsvir olunmuşdur. Məscidin divarları gözəl şəbəkəli, naxışlı bəzəklərdən ibarətdir. Divarda kiçik bir pəncərə görünür. Döşəmə bahalı, naxışlı xalılarla örtülmüşdür. Sağ və sol tərəflərdə şamdanlarda şamlar yanır. Kündə molla yerdə oturub “Qurani-Kərim”i oxuyur. Çadralı qadınlardan biri yerdə oturub dua edir, digəri isə ayaq üstədir. Sağ tərəfdə qırmızı əbalı, saqqallı, başında əmmaməsi olan iri gövdəli din xadimi gözə dəyir (5, 53). Bu rəsmi həmçinin XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş məscidlərin daxili tərtibatının öyrənilməsi istiqamətində mühüm mənbə hesab etmək olar.

Ə.Əzimzadənin 1935-ci ildə çəkdiyi “Mirasın bölüşdürülməsi” adlı rəsm əsərində başında böyük əmmamə, üzü və əlləri qırmızı xınalı, irigövdəli molla və onun yanında oturmış kişi və qadın təsvir edilmişdir. Təsvir olunan məkanın isə məscid olduğunu ehtimal etmək olar. Mollanın qarşısında kitab və təsbeh vardır. O, kitabdan nəsə oxuyur. Mollanın bir tərəfində çadralı qadın, digər tərəfində isə papaqlı kişi oturmışdır. Qadın və kişinin qarşısındakı sənədlərə əsaslanaraq demək olar ki, miras bərabər bölüşdürülməmişdir. Bu səbəbdən də qadının üzündə kədər və gərginlik ifadəsi həkk olunmuşdur. Mirasın çox hissəsi isə kişiyyə çatmışdır (4, 35). Əslində rəssam dövrünün şəriət qanunlarının nə qədər ədalətsiz və haqsız olduğunu nəzərə çatdırmağa çalışmışdır.

Etnoqrafik araşdırmalardan məlum olur ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda meydan tamaşaları, o cümlədən dini məzmun daşıyan tamaşalar geniş yayılmışdı. Belə tamaşalardan biri “Şəbih” adlanırdı. Kərbəla müsibətinə həsr olunan həmin tamaşa Ə.Əzimzadə tərəfindən 1930-cu ildə eyni adlı rəsm əsərində təsvir olunmuşdur. Rəssamın uğurlu əsərlərindən olan “Şəbih” tamaşası oyunçulardan və xeyli sayda tamaşaçıdan ibarətdir. Tamaşa əsasən, Həzrəti Əlinin oğlu İmam Hüseynin və Müaviyənin oğlu Yəzidin mübarizəsini əks etdirən mürəkkəb süjetdən ibarətdir: ortada qılıncı-qalxanlı iki oyunçu arasında “döyüş” gedir. Şəbihgərdan növbəti süjet xətti üçün oyunçunun geyinməsinə kömək edir, səhnənin səliqəsinin pozulmasının qarşısını alır. Xeyli sayda seyrçi bu kədərli, dramatik oyun-tamaşanı izləyir, bəzən də göz yaşlarını axıdaraq ağlayır (5, 47). Əsasən əsrin əvvəllərində oynanılan “Şəbih” günümüzdə unudulmaqda olan meydan tamaşalarındandır.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının ideoloji təsəvvürlər sistemində islam dini əsrlərlə davam edən hakim mövqeyini hələ də qoruyub saxlamış, onun həyat tərzinin, məişətinin və adət-ənənələrinin rəngarəngliyini şərtləndirmişdi. İslam dini ilə yanaşı, əski inanclar da xalqımızın mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev T. Qurban bayramı. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, III cild. B: Şərq-Qərb, 2007, s. 70-75.
2. Babayev T., Abdullayev B. Novruz bayramı ensiklopediyası. B: Şərq-Qərb, 2008.
3. Bərki Ə.H., Kəskioğlu O. Hazreti Muhammed və heyatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
4. Əzim Əzimzadə (Redaktor İradə Əzimzadə). B: 2006.

5. Əzim Əzimzadə. B: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972.
6. Əsədli K. Ə.Ələkbərovun tədqiqatlarında arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin problemləri. B: Elm, 2011, 200 s.
7. Qazıyev A.Y. Xalq rəssamı Əzim Əzimzadə. B: Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı, 1953, 55 s.
8. Quliyeva R. Qədim dini etiqlər. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, III cild. B: Şərq-Qərb, 2007, s. 403-420.
9. Nəcəfov M. Xalq rəssamı Əzim Əzimzadə. B: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1959.
10. Nəcəfov M. Əzim Əzimzadə. B: İşıq, 1980.
11. Nemət M. Azərbaycanda pirlər. B.: Elm və Təhsil, 2010.

Esmira Fazail gizi Rahimova

RELIGIOUS THEMES AT AZIM AZIMZADEHS WORKS

SUMMARY

For the first time, the article discusses issues related to religious rites and beliefs in the life of the Azerbaijani people at the beginning of the 20th century in the works of the outstanding artist Azim Azimzade.

These works of the artist explored life, spiritual culture, religious rites and ceremonies of the Azerbaijani people during the specified period.

Another factor contributing to the study of the subject is that so far the ethnographic problems of the early 20th century have not been studied on the basis of descriptive materials. As you know, descriptions - photographs and paintings are valuable moments about Azerbaijani ethnography. It may be useful to introduce these descriptive materials into scientific circulation as a source. One of these sources is the paintings of the Azerbaijani artist Azim Azimzade.

The artist depicts a series of episodes of national holidays and traditions, and also takes on the satirical aspect of society's shortcomings. The artist has a large number of works in his works, comparing two layers of society. "Ramadan in a rich house" and "Ramadan in a poor house", "Feast of the Sacrifice", "The table of Feast Sacrifice", "Ashura Day", "Pilgrimage of Mecca", "Chille", "Pir (Sacred place)" and others. In his works, he reflected on his approach to religious rites and beliefs in people's lives.

The paintings of A. Azimzadeh are of great importance in studying the culture of the Azerbaijani people as a material source.

Эмира Фазаиль кызы Рагимова

РЕЛИГИОЗНАЯ ТЕМАТИКА В ТВОРЧЕСТВА АЗИМА АЗИМЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются религиозные церемонии и древние верования в быту азербайджанского народа начала XX века, нашедшие отражение в творчестве выдающегося художника Азима Азимзаде. По этим произведениям, впервые привлеченным к исследованию, изучался уклад жизни, духовная культура азербайджанского народа начала XX века, особенно исполнявшиеся им религиозные церемонии и обряды.

Другим фактором, обусловившим обращение к данной теме, стало то, что до сих пор вопросы этнографии начала XX века не изучались по изобразительным материалам. Как известно, в фотоматериалах и художественных произведениях нашли ценные стороны азербайджанской этнографии. Полезно привлечь эти изобразительные материалы в качестве источников в научный оборот. Одним из таких источников являются произведения Азима Азимзаде.

Творчество основоположника азербайджанской графики, внесшего непосредственный вклад в становление изобразительного искусства, Азима Азимзаде чрезвычайно обширно и интересно. Художник отобразил ряд эпизодов национальных праздников, обычаев и обрядов, одновременно в сатирическом ключе выразив отношение к общественным недостаткам. Особенно богатые этнографические сведения дают такие его художественные произведения, как «Гурбан-байрам», «Застолье на Гурбан-байрам», «Рамазан в доме бедняка», «Рамазан в доме богача», «День ашуры», «Паломничество в Мекку», «Сорок дней», «Святое место».

В произведениях художника, построенных на сравнительном противопоставлении двух сторон одного явления – «Рамазан в доме богача» и «Рамазан в доме бедняка», «Гурбан-байрам», «Застолье на Гурбан-байрам», «День ашуры», «Паломничество в Мекку», «Сорок дней», «Святое место» – нашли отражение его ценные размышления по поводу религиозных церемоний и древних верований в народном быту.

С этой точки зрения, произведения великого азербайджанского художника Азима Азимзаде имеют особое значение как вещественные источники в изучении культуры быта азербайджанского народа.